

Kockeste'st Koiksoniks

XVI sajandi lisanimedest kujunenud eesti perekonnanimed

FRED PUSS

Audru kihelkonna talunimesid uurides on Marja Kallasmaa (2023: 599–600) leidnud vähemalt kolm perekonnanime, mille aluseks olnud lisanimi võis esineda XVI sajandil: *Oina*¹ < *Ianus Oynas*, *Runak* < *Runakell*, *Wessi* < *Veeste Michell*. Audru mõisa ja kirikumõisa puhul on Aadu Must (2000: 89) välja toonud, et järgmise, XVII sajandi lõpu talunimedega on kokku viidavad 15% sealsetest perekonnanimedest. Sellest tekib huvi, kui palju on Eestis varauusaja algusesse tagasi viidavaid perekonnanimesid.

Keeleteadlased on tunnistanud, et perekonnanimede panekul tekkinud seoseid varasemate lisanimedega on vähe uuritud ning nende kaudu on perekonnanimede onomastiline traditsioon pikem (Päll, Hussar 2007: 178). Eri autorite hinnangutel, mis tuginevad Eesti eri piirkondade andmetele, on talunimedest (tegelikult laiemalt lisanimedest) tuletatud 20–25% (Kallasmaa 1988: 485), üle 50% (Rajandi, Tarand 1966: 397), vähemalt 15% (Must 2000: 85–86, 89) või koguni kuni 60% (Must 2010: 395) perekonnanimedest. Levinud on arvamus, et perekonnanimed tulid just talunimedest, harvem on räägitud lisanimedest, mitte kunagi aga perenimedest.

Lisanime, perenime ja talunime definitsioonid ei ole olnud senises kasutuses ühtlased. Kõige laiem mõiste neist on lisanimi, mis enamiku uurijate jaoks hõlmab nii perenime kui ka talunime. Kaks viimast aga on tugevalt segunenud. Kas pere andis nime talule või talu perele, oli eri piirkondades ja aegadel erinev. Kuigi pere(mehe) nimi oligi talu kasutamise ajal ühtlasi talunimi ja läks nii ka maksudokumenti kirja, ei olnud see kohanimena alati püsiv, sest peremehe vahetudes sai talu uue nime. Talu- ja perenimede suhted väärivad eraldi võrdlevat uurimist suure üle-eestilise andmestiku põhjal. Siin artiklis on neid mõlemaid käsitletud kui lisanimesid, seades uurimuse eesmärgiks eelkõige välja selgitada, kas nimi on samas külas püsinud. Kõrvale on jäetud küsimus, kas nime järjepidevust kandsid pered või talud.

Eesti talupojasuguvõsade ja nendega seotud lisa-, pere- või perekonnanimede püsivusele juba varauusajast saadik juhtis sajandi eest tähelepanu Paul Johansen. Ta tõi näiteks kolm perekonda – et tegu on esimeste selliste näidetega, on oluline neid tutvustada. Johansen (2005: 21) mainib *Laiapea* perekonda, kes olevat paiknenud Rae vallas juba 1493. aastast peale, Oorna perekonda samas vallas 1495. aastast ning Trossi perekonda Viru-Nigulas, „kellel on nähtavasti esiisaks vabatalupoeg Henne Trusz Pada külast, kus ta esineb 1421”.

¹ Siin ja edaspidi on allikast tsiteeritud nimed kaldkirjas, normaliseeritud kujul nimed aga püstkirjas.

Uurides neid perekondi allikakriitiliselt (genealoogiliselt pole see võimalik), selgub, et aastail 1493–1495 elas Pajupea külas Peeter, kes aasta hiljem (1496) kannab nime *Peter Laipe*, järgnevatel aastatel on mainitud vaid Laipea talu, mitte selle peremeest (Johansen 1925: 30–31, 33, 36, 47, 59, 68). Pajupea külas Laiba talus, mis on praegugi alles, saadi tõesti perekonnanimi Laipea, mis hääbus 1949. aastal. Vaid kilomeeter eemal Vaskjala külas, nähtavasti Pajupealt asustatud Laiba talus (praegu Laipe) saadi perekonnanimi Laiba, mis hääbus 1980. aastal. Genealoogilist järjepidevust tõestada pole aga selle põhjal võimalik enne 1657. aastat, kui algavad Jüri kirikuraamatud. Johanseni järeldus põhines eeldusel, et perekond on pidevalt elanud samas talus.

Teine Johanseni toodud näide paraku ei päde niigi palju. Pada mõisas pandi küll perekonnanimi *Trusi*, kuid see rändas juba samal, 1835. aastal sealt ära. Aastal 1863 toodi Padale Harjumaalt Palvere mõisast (mis kuulus samale perekonnale) perekond Truss ning hiljem tuli ka Mäost perekond Trossi, kuid kohalikku perekonda nimega Tross Viru-Nigulas polnud, XV sajandist püsinud järjepidevusest kõnelemata.

Talunimede püsivust on diakrooniliselt uurinud peamiselt Valdek Pall (1969, 1977), Gea Troska (1987a, 1995), Marja Kallasmaa (1996, 2010, 2023), Ülle Tarkiainen (2000; Liitoja 1992a) ja Tiina Laansalu (2020). Neist on Troska (1995: 4) võtnud kokku üldise seisukoha, et esialgu olid talupoegade lisanimed seotud isikuga, muutused seejärel põlvest põlve kanduvateks perenimedeks ning edasi püsivateks talunimedeks. Dateerida on selliseid üleminekuid aga keerukas.

Palju on refereeritud XVI sajandi nimesüsteemi ühe esimese uurija Heldur Palli töid (1959, 1961), mis keskenduvad peamiselt eesnimede sünkroonilisele uurimisele, kuid sisaldavad ka üldisi tähelepanekuid. Teema keerukuse ilmetamiseks on huvitav jälgida Palli seisukohtade muutumist.

Esmalt leidis ta, et lisanimed olid muutunud XVI sajandiks Järvamaal, ilmselt ka Harjumaal ja mõnes teiseski piirkonnas **suhteliselt** või **võrdlemisi** püsivaks ning nimi säilis ka juhul, kui talupoeg läks elama oma kodukülast väljapoole, kuigi esialgu võis ta seal saada uue lisanime (Palli 1959: 605, 1961: 139). Hilisemad uurijad on sageli tähelepanuta jätnud siinkirjutaja esiletõstetud sõnad Palli tekstis ning tema hilisemad seisukohad.

Mõnikümmend aastat hiljem kordas Palli (1980: 43) oma arvamust, et lisanimed (tõlkides neid vene keelde kui *прозвище* 'hüüdnimi, lisanimi') olid suhteliselt püsivad ning põlistel peredel, eriti paikse pererahva puhul, muutusid harva. Samas toob ta hulgaliselt näiteid lisanimede muutumisest. Selleks ajaks oli Palli läbi töötanud peale Järva- ja Harjumaal nelja revisjoni (aastaist 1564–1571 ehk vaid väga lühikestest perioodist) ka Rõuge ja Vändra kihelkonna XVII sajandi rahvastikuandmed ning asunud uurima Karuse kihelkonna peamiselt XVIII sajandi rahvastikku. Olles analüüsinud ka Otepää rahvastikuandmeid, väljendas ta arvamust, et „Otepää kihelkonnas on lisanimede ebapüsivus koguni suurem, kui seda võis täheldada näiteks Karuse kihelkonnas” (Palli 1988: 15). Uurimine viis lõpuks seisukohale, mille ta esitas Eesti rahvastiku ajaloo üldkäsitlustes: lisanimede süsteem pole olnud alati püsiv ning üks pere võis olla kogu aeg või lühemat aega tuntud veel teise lisanime all (Palli 1995: 19) või isegi et „Eesti lisanimed olid muutuvad” (Palli 1997: 12).

Paarkümmend aastat pärast Palli esimesi lisanimedele käsitleti hakkas küsimusega tegelema Gea Troska. Ta tõi näiteks, kuidas Pärnumaal Maima külas XVI sajandi esimesel poolel taludesse asunud uued peremehed tõid talule kaasa uue nime (allikasse on kirjutatud uus lisanimi). 1601. aastaks täielikult muutunud lisanimedest järel- das ta, et erinevalt hajataludest ei olnud külades asuvatel taludel XVII sajandil veel püsivaid nimesid, kuna ühed perenimed asendusid teistega. Küll aga olid perenimed ise muutunud XVII sajandiks püsivaks ning veel XIX sajandi algulgi (nt Virumaal) andsid need talukohale uue nime. (Troska 1981: 147–149, 1995: 39, 41–42, 49–50) Põhja- ja Lõuna-Eesti erinevusena leidis Troska (1995: 92–93), et esimeses and- sid hajatalud perele nime, teises aga mitte. Samuti kinnistusi perenimed taludele lõunas varem kui põhja pool, olles XVII sajandi lõpuks seda teinud peaaegu kogu Eestis.

Ülle Tarkiainen (Liitoja) toob välja, et kuna külatalu nimetati peremehe lisanime järgi, sai talu uue peremehe tulekuga uue nime. Külatalude nimedest võib rääkida alles XIX sajandi teisest veerandist alates, mil talunimesid hakati peremehe lisa- ja eesnimest eraldi kirja panema. Pärast perekonnanimede panemist muutusi lisa- nimed talunimedeks. (Liitoja 1992b: 36–37) Hajatalude nimed püsisid ka pärast mõningast asustamata olekut, kuid maksustamisdokumentatsiooni lihtsustamise eesmärgil taandusi XVII sajandil tekkinud hajatalude nimed uusasukate lisanimedele ees (Liitoja-Tarkiainen 2000: 76–78).

Kairit Henno (2000: 19) võtab teema kokku sõnadega: „[---] talunimedele ja isiku- nimedele vastastikune mõjutamine pole olnud ühesuunaline, vaid on kõikidel aega- del olnud kahe-suunaline. Samal ajal kui ühes kohas võis peremees lisanimeks saada talunime, võis teisel talunimeks saada peremehe lisanimi.” Konkreetsete külade uurimuste põhjal saab tuua näiteid, kuidas on muutunud või püsinud hajatalude, perede ja külatalude nimed nii XVIII kui ka XIX sajandil (Puss 2022: 110).

Allikad ja metoodika

XVI sajandil esinenud lisanimedele kasutamist XIX sajandil perekonnanimede pane- kul uuriti kaheksa piirkonna näitel. Analüüsiks valitud piirkondi käsitletakse lihtsuse huvides XIX sajandi mõisatest ja kihelkondadest ning praegustest külanimedest läh- tudes, kuna nende XVI sajandi halduskuuluvus polnud nimede kujunemisel oluline. Piirkonnad on valitud allikast tulenevalt enamasti kas vakuse või suurema mõisa kaupa. Kolga-Jaani, Mihkli ja Räpina kihelkond valiti senise uurimiskogemuse põh- jal, mis näitas, et sealsetes perekonnanimedes leidub palju vanu lisanimesid. Saarde kihelkond valiti eesmärgiga selgitada, kas sealsed ülisuurte suguvõsade (paljudel perekonnanimedel oli ligi poolsada esmasaajat) nimed on eriti kaugeleulatuvad. Tartumaad käsitlevate Põhja-Tartumaa publikatsioonide põhjal saab teha järeldusi kogu piirkonna kohta (vt ptk „Lisanimest tuletatud XIX sajandi perekonnanimed”). Läänemaa on välja jäetud, kuna tõenäoliselt on sellega võrreldav Põhja-Pärnumaa Mihkli kihelkond. Hiiumaa puhul on kasutatud erinevat lähenemismeetodit (vt ptk „Hiiumaa ja Saaremaa”).

Analüüsitud piirkonnad olid järgmised:

1) Pärnumaa Mihkli khk² Koonga ms Pikavere, Salavere, Jänistvere, Rabavere k ja Ahaste ms Nedrema k. Allikas: Läänemaa vakuraamat 1518–1544 (Stackelberg 1928: 155–159);

2) Pärnumaa Saarde khk Voltveti-Kärsu ms Kanaküla, Araküla, Kärsu k, Pati ms Pati k, Laiksaare ms Laiksaare, Urissaare, Tauste k, Kilingi ms Sigaste ja Kikepera k, Kilingi-Pati-Voltveti-Kärsu kirikums *Külleste k, Vana-Kariste ms Reinse k (Halliste halduskhk-s), Köpu khk Suure-Köpu ms Seruküla ja Halliste k. Allikas: 1585. a revisjon (PA IV: 175–177);

3) Saaremaa Pöide khk Maasi ms Ardla (hiljem³ Uuemõisa ja Saare ms), Kõrkvere (Keskvere ms), Levala (kirikums, Uuemõisa, Reina, Tumala ms), Pahila (Maasi ms), Rahula (Tumala, Maasi ms), Tagavere (Maasi ms) ja Vältä (Oti, Saare, Uuemõisa ms) vakused. Allikas: 1570. a maaraamat (SMF: 106–129);

4) Viljandimaa, osa Põltsamaa staarostkonna *Newel*¹i vardjaskonnast: Kolga-Jaani khk Võisiku ms Odiste, Lalsi, Lätkalu, Leie ja Kaavere k. Allikas: 1584. a revisjon (PA IV: 30–31);

5) Võrumaa Räpina khk Räpina ms Räpina Sillapää, Paloküla, Nulga, Tammistu, Tooste, Orava-Rõsna, Meelva, Raadama, Linte ja Könnu k, Veriora ms Pahtpää, Viluste ja Päästna k, Kahkva ms Kirmsi, Suure-Veerksu, Kahkva ja Kuuksi k, Palo ms Haavapää ja Süvahavva k, Toolamaa ms Võuküla, Leevaku ja Toolamaa k, kirikums Saareküla k, Meeksi ms Naha, Meeksi, Mehikoorma, Pihosi, Jõepera, Parapalu, Meerapalu ja Tammistu k. Allikas: 1585. a revisjon (PA I: 182–185);

6) Harjumaa Kiviloo lään: Harju-Jaani khk Raasiku-Kambi ms Keskvere, Lae, Mäglise, Vaase ja Parila k, Kiviloo ms Kiviloo ja Kaugemäe k, Kehra ms Kehra k, veskid, Lagedi ms Nõmme k (Jüri halduskhk-s), Kose khk Ravila-Palvere ms Viskla k. Allikas: 1564.–1565. a vakuraamat (RA, EAA.1.2.931:193–239, l 186–231p);

7) Järvamaa Seidla vakus: Järva-Madise khk Seidla ms Seidla ja Neitla k, Kaalepi ms Kaalepi k, Ahula ms Ahula k, Orgmetsa ms Orgmetsa k, Järva-Jaani khk Rava ms Vistla k. Allikas: 1564. a vakuraamat (RA, EAA.1.2.933:29–39, l 28p–39);

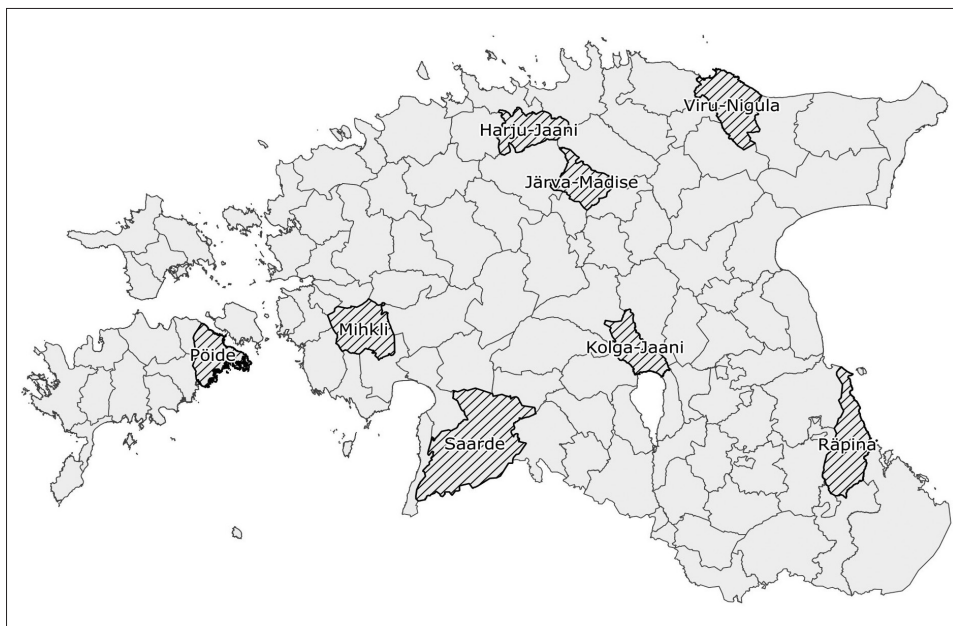
8) Virumaa Viru-Nigula khk Kalvi ms Kalvi, Aseri, Koila k, Vasta ms Pärna veski, Malla ms Kutsala, Villavere, *Leesi, Letipea, Iila, *Leenpä k, Kunda ms Kogu k, Haljala khk Kihlevere ms Telliste ja Auküla k (mõlemad Kadrina halduskhk-s), Sauste ms Sauste k, Kunda ms Kaliküla k (Viru-Nigula halduskhk-s), Selja ms Selja ja Karepa k. Allikas: 1591. a revisjon (RA, SRA Östersjöprovinsernas jordrevisions-handlingar, 55410/6:40–78, l 31–71).

Lõuna-Eesti kohta on talupoegade nimekirju 1580.–1590. aastatest sageli mõne-aastaste vahedega. Siin uurimuses on sellest piirkonnast Saarde, Kolga-Jaani ja Räpina kihelkonna andmed. Nende puhul pole valitud varaseimaid (enamasti 1582. aastast pärit), vaid sellest mõni aasta hilisemad nimekirjad (1584.–1585. aastast) (Mihkli ja Pöide kohta on kasutatud vanemaid andmeid). Troska samadest allikatest pärit andmed näitavad Sangaste puhul vahemikus 1582–1601 talude hulga kolme-

² khk – kihelkond, ms – mõis, k – küla, kirikums – kirikumõis.

³ Kuna vakuste täpsed piirid pole teada, on hilisema mõisa nimi tinglik, võetud peamiselt vakusele nime andnud küla lähema ümbruse järgi.

kordistumist. Ta leiab selles kinnituse, et Liivi sõjale järgnenud aastail võis osa peresid jääda esialgu arvele võtmata ning lisaks pandi naasnud pered kirja hiljem. 1585. aastal mainitud lisanimedest (71) oli 1601. aastaks alles 52, kadunud 19 ja lisandunud 90. 1613. aasta andmeil oli kogu Sangaste kihelkonnas alles vaid kahekümnendik talupoegadest. 1638. aastal Troska uuritud külates elanud 41 peremehest 9 võisid nimede järgi olla XVI sajandi perede järglased. (Troska 1987a: 146–148)

Joonis 1. Analüüsitud piirkonnad.

Mainitud piirkondadest analüüsiti talupoegi ühtse rühmana (eristamata adralupoegi, üksjalgu, pobuleid jt). Leiti nende koguhulk ning neist lisanimega talupoegade arv. Lisanimedest omakorda vaadati eraldi neid, mis lõpevad patronüümlise sufiksiga. Viimastena on arvesse võetud vaid *-poeg* või *-son* tüüpi lisanimed, sh neid, mis ei viita isa eesnimel, nt *Piep Andryspoik*, aga ka *Andres Kuseppenßon* ehk kuuesepa poeg (Saari 1997: 207) ja *Jury Utrapoik*, kelle puhul võib Udras viidata sugukonnanimele. Nende hulka pole arvatud lisanimesid, mis võivad küll olla patronüümlised, kuid millel vastav tunnus puudub. Näiteks Mõhkli kihelkonna Pikavere külas olid adralalupoeg *Mattis Asopoick* ning üksjalad *Aso Peter* ja *Aßo Mattis*. Viimaste puhul võis *Aso ~ Aßo* samuti viidata isanimel, kuid seda pole võimalik kindlaks teha, mistõttu neid on käsitletud mittepatronüümliste lisanimedena. Isanimi võis sisalduda ka nimesdes, nagu *Laus Jurgen* või *Hinnto Madis*, kuid XVIII sajandi allikate puhul on hõlbus tõestada, kuidas näiteks Juhani Jaani Mardist sai Jüri Peetri Mart, viimasel juhul puudus seos ühegi esiisa nimega.

Kui nime viimane element oli ametinimetuseks, ei loetud seda lisanimeks (*Marten tegeder*, *Peter snitker*, *Kaup Kubias*, *Jacop pusep*), kuigi ei saa välistada, et kohalik kasutus oli neil nt Kubja Marten või Puusepa Jakop, mis teeks neist lisanimed. See

sõltus paljuski kirjutajast. Ametinimetuste ja isegi isanimede tõlkimist on käsitlenud nt Heldur Palli (1959: 606–607) ning selgust saavutada pole võimalik. Küsimus, millal on tegu ametinimetusega, millal aga juba nimega, on antroponomastika üks vanemaid probleeme enamikus maades.

Talupoegade lisanimede hulgast otsiti välja 1820.–1830. aastail samas mõisas (mõnikord ka kihelkonnas) pandud oletatavalt sama algupära perekonnanimi. Arvesse tulid kõik nimed, mis võisid olla motiveeritud vaadeldavast lisanimest. Suure mõisa või kogu kihelkonna nimede võrdluse puhul võisid jääda mõned seosed ka märkamata. Liiatigi ei tulnud arvesse võtta vaid sõnaalgulise *h*-tähe olemasolu või puudumist ning nõrkade ja tugevate sulghäälikute vaheldust nime alguses (nt Bartolomeus > Pärt), vaid ka ootamatuid seoseid (nt *Werlok* < **Overlaki*). Seetõttu tuleb leitud perekonnanimesid võtta võimaliku koguhulga miinimumina.

Tabel 1. XVI sajandi lisanimed ning neist tuletatud perekonnanimede hulk.

Maakond	Kihelkond	Aasta	Talu- poegi	Lisanimega talupoegi		Sh patro- nüümilise lisanimega talupoegi		XIX saj perekonna- nimesid lisanimest ⁴	Pere- konnanime andnud lisanimede osakaal
Pärnu	Mihkli	1543	90	57	63%	19	33%	5	8,8%
Pärnu	Saarde	1585	46	38	83%	1	3%	3	7,9%
Saare	Pöide	1570	181	148	82%	0	0%	5 (+6) ⁵	3,4% (7,4%)
Viljandi	Kolga-Jaani	1584	24	20	83%	7	35%	3	15%
Võru	Räpina	1585	125	104	83%	55	53%	11 (+31) ⁶	5,8% (9,6%)
Harju	Harju-Jaani	1564– 1565	114	112	98%	3	3%	0	0,0%
Järva	Järva- Madise	1564	48	47	98%	0	0%	0	0,0%
Viru	Viru- Nigula	1591	137	136	99%	46	34%	5	2,9%
Kokku			765	662	87%	131	20%	32 (+37)	3,9% (5,3%)

Perekonnanime paneku koht tuli seejärel täpsustada küla tasemel ning võrrelda seda XVI sajandi lisanime asukohaga. Arvestamata jäid juhud, kus sarnane perekonnanimi pandi mõnes naaberkülas. Sellistel puhkudel on tegelikult üsna tõenäoliselt tegu rändesiirdnimega (Laansalu 2020: 55). Nende tuvastamine tooks küll juurde mitmeid XVI sajandini ulatuva onomastilise traditsiooniga perekonnanimesid, kuid oleks äärmiselt töömahukas, ei annaks enamasti kindlat tulemust (järjepidevad andmed nimekandjate seoste uurimiseks algavad valdavalt alles XVII sajandist) ning tooks mehenimede ja läbipaistvalt apellatiivse lähtega lisanimede (Mäe, Järve, Uustalu jmt) puhul palju n-ö valepositiivseid vasteid. Marja Kallasmaa

⁴ Sulgudes on perekonnanimede arv, mis tõenäoliselt olid XVI sajandi lisanimest lähtunud, kuid ei esine samas külas.

⁵ Pöide puhul andsid 4 lisanime 5 perekonnanime (naabrusest pärit nimedega koos 11).

⁶ Räpina puhul andsid kuus lisanime 11 perekonnanime (naabrusest pärit 9 lisanimega koos 42).

(2010: 8) tõdemust, et mida suurem on kohanime apellatiivilähedus, seda suurem on paralleelarengu tõenäosus, saab laiendada ka lisanimedele. Lisanimede puhul pole paralleelarengu tõenäosus suur pelgalt laialt levinud mehenimedest lähtuvatel puhudel, vaid ka siis, kui mõnes kitsas piirkonnas oli sage mujal haruldane mehenimi.

Lisanimede levik

Lisanimega talupoegade osakaalu puhul paistab silma erinevus Põhja-Eesti (98–99%) ja Lõuna-Eesti (63–83%) vahel. Seda, et Poola revisjonides on esimestel aastatel (eriti 1582–1583) tihti mainitud vaid talupoja ristinime, on märgatud ammu. 1920. ja 1930. aastail oli Eestis ärakiri vaid Tartu staarosti esimesest, 1582. aasta revisjonist. Arnold Schulbachi (1932; hiljem Süvalep) selle põhjal tehtud ülevaate järgi oli 2000 nimepidi loetud talumehest lisanimega vaid 700 (35%), neist omakorda enam kui poolel oli selleks isanimi.

Pärnu-, Viljandi- ja Võrumaa kohta Poola revisjonide alusel tehtud statistika ei kõnele küll nii väikesest lisanimede arvust, sest kasutatud pole esimeste aastate revisjone, kuid nende hulk jääb Põhja-Eestile silmanähtavalt alla. Troska (1987a: 146) on Sangaste mõisavalla puhul tõdenud, et esimese Poola revisjoni ajal 1582. aastal pandi peremehed kirja vaid eesnimega, kuid mõni aasta hiljem koos lisanimedega kirja pandud peremehed on usutavasti samad.

Võrreldes sarnaselt Tartumaa Võnnu kihelkonna Rasina küla peremeeste nimesid, selgub, et 1582. aastal seal elanud üheksast peremehest oli seitsmel patronüümiga nimi ning kahel – *Jak Wik* ja *Andrys Miro* – lisanimi (PA I: 90). Sama kordub 1584. ja 1585. aastal. 1586. aastal on patronüümiga kolm, tõenäoliselt isanimega kolm ning lisanimega üks seitsmest nimest. (PA I: 137, 180; PA II: 333) 1588. aastal on patronüümiga viis, tõenäoliselt isanimega kolm ning lisanimega üks üheksast nimest (PA I: 261). 1592. aastal on aga samas külas kuus peremeest: neli lisanimega, kaks tõenäoliselt isanimega (PA II: 429). Neid pole küll võimalik hoolimata nimede kattumisest omavahel kindlalt kokku viia, kuid asjaolu, et kõikidel aastatel leidub peremees *Jak Wik* ~ *Wiki* ning paljude patronüümi või isanimega peremeeste nimed läbi aastakümne täielikult kattuvad, näitab seda, et küla elanikkond oli suhteliselt stabiilne ning nende varasem patronüümidega nimetamine sõltus kirjapanijast, mitte kohalikust nimetraditsioonist. Ei ole usutav, et lisanimed tekkisid valdavalt vahemikus 1588–1592. Pigem võib tõmmata paralleele sarnase olukorraga saamide juures. Norra õigusajaloolane Erik Solem on 1593. aastal kirja pandud saamide, aadlike ning vaimulike nimesid võrreldes oletanud, et Rootsi ja Norra kirjutajad ei mõistnud saamide nimetraditsiooni ning jätsid sel põhjusel nende olemasolevad perenimed kirja panemata (Solem 1933: 46, viidatud Rydving 2013: 88 järgi).

XVI sajandi keskel kujundas Poola aadelkond välja kindla arusaama Poola (aadli)rahvusest, mis ei hõlmanud talupoegi, keda hakati pidama halvemateks, alamateks ning (päris)orjusesse määratuiks (Rauszer 2021: 469–470). Poola talupojad muutusid sel perioodil täielikult aadli omandiks (Rauszer, Durys 2022: 113–114). Päritavad perekonnanimed olid XVI sajandil vähemalt Kirde-Poolas isegi aadlike

hulgas alles kujunemisjärgus (Dacewicz 2014: 231). Hõlvatud aladel viidi läbi ka isikunimede poolastamine, talupoegade puhul kasutati sageli apellatiivseid, sufiksitä perekonnanimesid (Dacewicz 2014: 457, 459). Täpselt sama käitumist on näha Eestis, kus on levinud ametinimetusega talupojanimed, nagu *Jan Mlynarz* ('mõlder') või *Marth Kubis* ('kubjas'). Erilise ametinimetusega talumehed on aga kirjas vaid eesnimega. Alles aastate möödudes võis kirjapanijate teadvusesse jõuda kohaliku nimesüsteemi olemasolu ning asjaolu, et see hõlbustab talupoegade tuvastamist dokumentides.

Tehtud ülevaatest eristub üks piirkond, kus on lisanimega talupoegi oluliselt vähem – Mihkli kihelkond. Sealt pärit andmed on teistega võrreldes paar- kuni viiskümmend aastat varasemad. See paistab kinnitavat nimeuurijate senist konsensuslikku seisukohta (nt Saar 2016a: 11), et XVI sajandiks oli Eestis lisanimede süsteem välja kujunenud. Mainitud näite alusel saab ettevaatlikult oletada, et see toimus valdavalt XVI sajandi esimesel poolel. Iseküsimus on, kas kirjalikes allikates toimunud muutus kajastab ajaliselt õigesti ka kohalikku nimesüsteemi muutust. Tavaliselt käib esimene teise järel.

Lisanimesüsteemi kinnistumist võib seostada kolme asjaoluga. Neist XV sajandi keskpaika jäävad sunnismaisuse väljakujunemine ning läänemeresoome nimede vahetumine kristlike ja germaani päritolu nimede vastu. Viimane tõi kaasa nimevaliku vähenemise, millega kaasnes eristava lisanime vajadus. Sama sajandiga on seostatud aga veel üht olulist muutust, mis võis nimesüsteemi mõjutada, nimelt suurperede lagunemist.

Kuigi arheoloogilised andmed viitavad suurperede lagunemisele alates IV sajandist ja põhiline oli üksikpereline majandusvorm, võib kirjalikest allikatest järeldada suurperede sporaadilist teket ka pärast I aastatuhande teist poolt, kuigi pole võimalik väita, kas need olid patriarhaalsel veresugulusel põhinevad suurpered või poolemeestega pered (Tarvel 1972: 89, 91). I aastatuhande teisel poolel on sellisele protsessile kinnitust leidnud näiteks Kagu-Eesti idaosast (Lang, Ligi 1991: 228).

XV sajandi lõpul ja XVI sajandil toimus suurtalude tükeldamine, samuti massiline üksjalgade ilmumine, mida seostatakse patriarhaalsete suurperede lagunemisega, kuigi neid esines Liivimaa küldes ka hiljem (Eesti ajalugu II: 191; Ligi 1961: 79). Talud muutusid alates XVI sajandist väiksemaks, mis tähendas ka elanike arvu vähenemist ühes talus ning seetõttu sugulaste mõningast kaugenemist üksteisest. Enn Tarveli (1972: 89) järgi on Läänemaal vahemikus 1518 ja 1591 peaaegu kadunud kolme- ja neljaadramaalsed talud ja ka väiksemate suurtalude (1¼ kuni 2 adramaad) hulk vähenes, seevastu mitmekordistus nende arvelt väiksemate talude osatähtsus. See viitab seniste suurperede lagunemisele.

Troska (1987a: 154, 158) on Sangaste mõisavalla puhul pidanud suurperede lagunemise ajaks XVIII sajandi teist poolt. Hiiumaal oli 15 või enamast inimesest koosnevaid suurperesid XIX sajandi lõpul veel 4,6% (Puss 1975: 12). Lõuna-Eestis olid need siiski tavalisemad (Waris 2003: 412–413). Sellele paistab viitavat ka asjaolu, et Lõuna-Eestis sai ühe nime keskmiselt 11, Põhja-Eestis aga 8 inimest (Puss 2016: 33).

Soomes on perekonnanimede vanus selgelt seotud suurperede hulgaga. Ida-Soomes olid suurpered levinud veel XIX sajandilgi, Lääne-Soomes olid juba varem

tavalised lihtpered (Tarkiainen 2001: 141). Talu- ja lisanime ning pere(konna)nime vahekorra küsimus on Soomes olnud Eestiga sarnane. Kuigi talu- ja perenime on sageli võimatu eristada, on üldistavalt leitud, et Lääne-Soomes on hiljemalt varauusajast olnud primaarsed ja püsivad talunimed, mis on edasi antud ka asukatele. Perekonnanimed kujunesid seal välja alles XIX sajandi lõpuks. Ida-Soomes on olnud püsivad ja päritavad pere(konna)nimed juba keskajast, seda seoses alepõllunduse süsteemiga, kus talukohad polnud püsivad. Ka maksustamisel kasutati juba XVI sajandil perenimesid, mis põlistaski need perekonnanimedena. (Lehikoinen 1989: 492–493; Paikkala 2004: 109–110, 468)

Tinglikult perekonnanimedeks nimetatavate päritavate lisanimede tekkimise aega Eestis pole aga praeguse uurimisseisuga võimalik üldistada, kuna see oli piirkonniti ning isegi ühe piirkonna (sh küla) sees väga erinev protsess. Ka saksa keele alal kujunesid lisanimed päritavateks perekonnanimedeks pika aja jooksul: XII kuni XVII–XVIII sajandini (Paikkala 2004: 105).

Kahenimesüsteemi väljakujunemist peetakse antroponomastikas universaalseks eelkõige eesnimede (sinnamaani ainunimede) piiratuse tõttu (Langendonck 2008: 193). Eestis langeb lisanimede juurdumine ajaliselt kokku laiemate protsessidega, nagu eesnimede valiku kitsenemine, sunnismaisuse väljakujunemine ja suurperede lagunemine.

Patronüümilised lisanimed

Analüüsitud andmestikus oli patronüümsufiksilise (*-poeg* või *-son*) lisanimega talupoegi 20% lisanime kandjatest. Piirkondadest eristuvad Saarde, Põide, Harju-Jaani ja Järva-Madise, kus selliseid lisanimesid esines vaid üksikuid. Viru-Nigula, Räpina, Kolga-Jaani ja Mihkli kihelkonnas oli patronüümilise nimemalli kasutus üsna levinud. Samas leidub palju piirkondlikke erisusi. Näiteks Viru-Nigula Kogu külas polnud viiest talupojast ühelgi patronüümilist lisanime, Villavere külas (kolm talupoega) või Haljala kihelkonna Sauste külas (kuus talupoega) oli see aga kõigil.

Kui jätta varasemate andmete tõttu kõrvale Mihkli kihelkond, siis sagedaste patronüümiliste lisanimedega piirkonnad jäävad Lahemaalt Valgani tõmmata-vast tinglikust joonest ida poole. See kajastab aga rohkem tollast hetkeseisu, mitte pikaajalist nimemalli. Nimelt on üllatav see, et Rootsi 1686. aasta revisjonis (RA, EAA.1.2.942:412–414, l 400p–403) on Järva-Madise kihelkonnas paljudes külades vaid isa- ja eesnimed. Need pole küll patronüümsufiksiga, kuid sajand varem esinenud apellatiivsed ning kohanimede viitavad lisanimed on haruldased. Seda võib selgitada Evar Saare (2016a: 28) arvamus, et vahepealne inimeste vähesus XVII sajandi algul muutis nimesüsteemi ning võimaldas kasutada jälle üht (risti)nime. Järvamaal võib näha küll kaheosalise nimemalli kasutamist, kuid nimevaramu on oluliselt muutunud, mis viitab nähtavasti ka elanikkonna vahepealsele muutumisele.

Lisanimest tuletatud XIX sajandi perekonnanimed

Üldine perekonnanimede panek toimus Liivimaal 1822–1826 ja Eestimaal 1834–1835 ning selle tulemustest on üsna täielik ülevaade olemas juba mitukümmend aastat (Must-Puss). Samas olid üsna tavalised ka rööpsed perekonnanimed, kus mõis pani ühed, kirik aga võttis kasutusele teised nimed või muutusid nimed hiljem. Nende kogust on raske hinnata ning selliste nimede n-ö nimekiri puudub. Mõnes mõisas ulatuvad vahed eri liiki dokumentides registreeritud nimede vahel kolmandiku või isegi pooleni nimede koguhulgast, kuid on enamasti siiski mõne protsendi piires (Puss 2020: 78). Selles uurimuses on arvesse võetud vaid eelnimetatud andmebaasis leiduvad perekonnanimed, kuid XVI sajandi taustaga nimede tegelik hulk võib olla suurem.

Asustus- ja nimevaramu poolest läbiuurituim Eesti piirkond on Põhja-Tartumaa (talude poolest on läbi uuritud Laiuse, Maarja-Magdaleena, Palamuse, Torma, Äksi kihelkond, kohanimede poolest lisaks Kodavere ja Kursi). Seal 1858. aastal olemas olnud talunimedest pärineb vaid 1% XVII sajandi algupoolest või varasemast ajast, mil need olid pigem perenimed. Neist omakorda viie talu nimed on pärit XVI sajandist. Nendele võivad lisanduda külanimedega seostatavad perekonnanimed. Kuna XVI sajandisse või varasemasse aega ulatuvaid külanimesid on Põhja-Tartumaal mitusada, pole siinse uurimuse jaoks neid perekonnanimedega võrreldud. (Pall 1969: 208, 1977: 155–156, 161; Liitoja 1992a: 27, 115)

Seitsme Põhja-Tartumaa kihelkonna peale (XVI sajandi lõpul võis neis olla mõnisada talu) leidunud viiest XVI sajandi lisa- või talunimest on vaid kaks andnud 1820. aastail perekonnanime: Laiuse Peebuku (1599 *Piep*) on andnud pn *Peepsen*⁷ ja Puurmani Rootsiküla (1582 *Roczy*) on andnud pn *Rots*.⁸

Uuritud piirkondadest pole ühtegi XVI sajandi lisanimest pärit perekonnanime Harju- ja Järvamaal. Väljaspool uuritud piirkondi esineb neid hajatalude nimedest tuletatuna. Näiteks pn Mõnuvere (RR 2023: 6) on saanud Järva-Madise kihelkonna Albu mõisa Mõnuvere hajatalude rühma (nimetatud ka külaks; 1564 *Monneuer*) järgi (EKNR: Mõnuvere). Anna kihelkonna Purdi mõisa pn Kagovere (RR 2023: 20, lisaks Kagover 8, Kaggovere <6) on saanud praegugi Võõbu külas tõenäoliselt täpselt samas kohas püsiva Kagovere talu järgi: 1564 *Janus Kaggeuer* (RA, EAA.1.2.933:149, l 149).

Peale Harju- ja Järvamaa on kõikides uuritud piirkondades mõned XVI sajandi lisanimed, millest arvatavalt tekkisid XIX sajandil perekonnanimed otse. See ei tähenda tingimata sama suguvõsa püsivat elamist samas kohas või sama lisanimega,⁹ kuid see oli üks püsimist soodustavaid tegureid. Otsene eeldus oli põlisrahvastiku

⁷ pn – perekonnanimi. Ainukordne pn, 2023: Peebsen (<6), Pebsen (8). 2023. aasta nimede statistika allikas siin ja edaspidi RR 2023.

⁸ Saadud umbes 25 mõisas ja eestistamisel. 2023: Rooz (7), Roots (637), Roz (<6). Puurmani Rootsiküla tallu tuli perekonnanime Roots saanud pere umbes aastal 1800 (RA, EAA.1865.2.29/4:7, l 7p).

⁹ Nt perekonnanimi Immato (RR 2023: 7) on saanud Iisaku kihelkonnas Imatu külanime järgi (1424 *Hymotenkyla*), mis lähtub muistsest isikunimest. Samas asus *Immato* nime saanud pere Soompea mõisast Imatu külla alles 1833. aastal ehk kaks aastat enne perekonnanime saamist ning varem neil teadaolevalt seost Imatu külaga polnud. (RA, EAA.1864.2.VIII-118:310, l 316p; RA, EAA.1864.2.VIII-117:667, 676, l 673p, 683p; EKNR: Imatu)

(osaline) püsimine, sest ilma inimeste ning tollal ka kaartideta kadusid nimed mälust. Mõjutegur oli ka perekonnanimede panekul tehtud valik. Teadaolevalt on Põhja-Eestis rohkem saksapäraseid perekonnanimesid ning seetõttu ei võetud aluseks senini püsinud lisanimesid. Näiteks jääb uuritavasse Järva-Madise kihelkonda Ahula mõis, kus 60 nimest 57 lõpevad mõisa saksakeelsele nimele Affel viitava järel-osisega *-well* (nt *Heuwell*, *Jaunwell*, *Tapwell*) ning ka nimede esiosad ei paista olevat tuletatud senisest nimevarast (Tiik 1987: 86).

Eeskätt Räpina kihelkonnas, kuid ka Pöides, oli lisanimesid, mis rändasid tõenäoliselt naaberküladesse. Kagu-Eesti idaserv oli erandliku nimesüsteemiga, kus talusid nimetati eelkõige talu elanike järgi ja vähimad kindlad asustusnimed olid külanimed (Saar 2007: 95). Lisaks on seal säilinud tugev sugukondlike lisanimede traditsioon.

Samas piirkonnas sagedasti kasutatud külanimede *ste*-formant on levinuim Kagu-Eestis, eriti Põlvas, Vönnus ja Setus, samuti Hiiumaal, ning selle selgitusena kehtib siiani Jakob Hurda (1876: 37) pakutud lähtumine perenime (sks *Familienbenennung*) või sugukonnanime (sks *Stammesname*)¹⁰ *-ne* mitmuse omastavast. (Pajusalu jt 2018: 279) Näiteks Himmaste küla nimi sisaldab isikunime *Himma* ja kollektiivsufiksit *-ste* (EKNR: Himmaste). Hurt pidas seega primaarseks sugukonnanime ja sekundaarseks elanikest sõltumatut kohanime ning selle eeldus on, et sugukonda või vähemalt suurperet (mis võis hõlmata ka sugulusetu poolemehi) tähistati ühise nimega.

Veel XIX sajandi algul paistis Võrumaa silma väikese talude hulgaga külade suure osakaalu poolest: 67% küladest oli kolme kuni viie taluga, mujal Eestis 20–50% ning üsna sarnane seis oli ka sama sajandi lõpul (Troska 1987b: 62, 65). See soodustas asjaolu, et hoolimata suurperede lagunemisest kandsid küla kõik pered sama lisanime (ehk külanime). Taustana võib veel tuua, et Räpina kihelkond oli tollasel rahvastiku äärmise vähenemise perioodil erand, mis ei olnud XVI–XVII sajandi vahetusel kannatada saanud ning kus oli 1588. aasta 102 adratalu asemel 1616. aastal lausa 105 talu (Tarvel 1964: 117). Lisaks on selles piirkonnas lisanimede traditsiooni säilitanud ka asjaolu, et need võeti kasutusele perekonnanimedes (Saar 2007: 96; Faster, Saar 2002: 182–192).

Enne Liivi sõda on Eesti rahvaarvuks hinnatud umbes 250 000–300 000 ning 1630. aastail, mil siin elas 12 000 peret, 120 000–140 000 (Palli 1996: 50–51). Järelikult võis enne Liivi sõda olla perede arv üle 20 000. Eeltoodud analüüsi järgi, mis hõlmab umbes 4% peredest, võis lisanimedest tulla XIX sajandil 800 perekonnanime. Lisades haruldastest eesnimedest¹¹ ning allikates registreerimata nimedest (vt ptk „Nimed „õhus””) ja siirdnimedest (vt ptk „Lisanimede ränne”) tulnud perekonnanimed, samuti Räpina näitel juhud, kus ühest lisanimest tuli mitmeid perekonnanimesid, võib väga ligikaudselt hinnata, et kuni pooleteise tuhande XIX sajandil saadud perekonnanime juured võivad olla XVI sajandis. See moodustab saadud perekonnanimede koguhulgast (72 000) 2%.

¹⁰ Viidatud raamatus „Eesti murded ja kohanimed” on Peeter Päll kasutanud nende vastetena vastavalt *sugunime* (samass tähenduses ka lk 275) ja *suurpere nime*.

¹¹ Näiteks Pöide kihelkonnas esines 1570. aastal mitmel pool eesnimi *Engelbrecht* ning kahtlemata on sama päritolu Laimjala ja Kõiguste mõisas pandud perekonnanimed, vastavalt *Ingebreeht* ja *Imprecht*. XVII sajandil seda eesnime näol tõenäoliselt enam ei kasutatud.

Tabel 2. Varauusaegsed jäljed tänapäevastes eesti perekonnanimedes.

Maakond	Kihelkond	Mõis	Küla	Aasta	Talupoja nimi	Perekonnanimi 1822/1835	Perekonnanimi 2023. aastal (kandjate arv) ¹	Perekonnanimi algkodusid ²	Märkused
Pärnu	Mihkli	Koonga	Pikavere	1543	<i>Mattis Melikenßon</i>	<i>Melk</i>	Melk (50), Mälk (158)	12 ms, EES	
					<i>Lümpse Jurgen</i>	<i>Lömps</i>	Lömps (8), Lemps (12)	7 ms	
					<i>Mattis Mock</i>	<i>Mook</i>	Mook (10)	1 ms	
			Salavere	1543	<i>Kißame Bertolmeus</i>	<i>Kisk</i>	Kiisk (362)	25 ms, EES	
		Ahaste	Nedrema	1542	<i>Kockeste Thomas</i>	<i>Koikson</i>	Koikson (26), eestistatult Koiksoon (13)	1 ms	
Pärnu	Saarde	Laiksaare	Laiksaare	1585	<i>Posapaja</i>	<i>Possa > Poss</i>	Poss (<6)	1 ms	Kirikuraamatutes kohe algusest Poss
					<i>Thalzi Pieth</i>	<i>Talts</i>	Talts (526)	2 ms, N, EES	
		Kilingi	Kikepera	1585	<i>Kozi</i>	<i>Kosenkranius</i>	Kosenkranius (73)	1 ms	
Saare	Põide	(kirikumõis, Uuemõisa, Reina, Tumala)	Levala vakus	1570	<i>Kerte Jack</i>				Naabruses <i>Kaerd</i>
					<i>Moholane Mat</i>				Naabruses <i>Muhl</i>
		(Oti, Saare, Uuemõisa)	Välta vakus	1570	<i>Wohe Janus, Wohe Peet</i>				Naabruses <i>Wahlhe, Wahlhomees</i> (vrd Pahila vakuses <i>Woheme Jurg</i>)

¹ Kui tänapäeval nime ei esine, on toodud nime häbumisaeg.² P – Petserimaal 1921, N – Narvatagusel 1922, EES – eestistamisel 1920–1944 saadud perekonnanimi (pn). Kui algkodusid on peale ühe mõisa veel, ei pruugi tänapäevased nimekandidjad olla seotud tabelis toodud lisanimega.

				1570	<i>Vlla Mick</i>	<i>Uello</i>	+ u 1830	1 ms	Olemas on pn Üilo (EES)
					<i>Vmames</i>	<i>Unnam</i>	Unnam (6)	1 ms	
						<i>Unn</i>	Unn (17)	4 ms	
					<i>Querlack Simo</i>				Naabruses <i>Werlok</i>
					<i>Ninna Lowr</i>				Naabruses <i>Nenn</i>
	Jaani	(Maasi)	Pahila vakus	1570	<i>Karu Hanß</i>	<i>Karro</i>	Karro (508), Karu (1703)	144 ms, P, EES	
					<i>Wefßi Jack</i>	<i>Wessikas</i>	+ u 1830 (mujal hiljem)	2 ms	Henno 2000: 77 kahtleb lähtumises kohanimest.
Viljandi	Kolga-Jaani	Võisiku	Lätkalu	1584	<i>Han Muk</i>	<i>Moks</i>	Moks (180)	7 ms, EES	
			Leie	1584	<i>Hind Wyl</i>	<i>Wiil</i>	Wiil (182)	9 ms, EES	
					<i>Macz Kilie</i>	<i>Kellisar > Kell</i>	Kälissaar (6), Kell (143)	Kell: 14 ms, P; Kälissaar: 1 ms	Osall suguvõsast säilis pn Kellisaar, osal tekkis pn Kell.
Võru	Räpina	Räpina	Orava-Rõsna	1585	<i>Wilhelm Warsopoik</i>	<i>Warrets > Warrep</i>	Varep (50)	4 ms, EES	Kirikuraamatus toodud nime <i>Warrets</i> hiljem ei kasutatud. Naabruses veel <i>Warrusk</i> , <i>Warruskino</i> , <i>Warruskas</i> , <i>Warruskinno</i> , <i>Warrusmann</i> , <i>Warrusson</i>
			Meelva	1585	<i>Andrys Tylk</i>				Naabruses <i>Tilgand</i> , <i>Tilkmann</i> , <i>Tilkson</i>
		Kahkva	Kirmsi	1585	<i>Ans Hoinas</i>	<i>Oinask</i>	Oinask (<6)	1 ms	Naabruses veel <i>Oiniits</i> , <i>Oinling</i> , <i>Oinmann</i> , <i>Oinperck</i>
						<i>Oinats</i>	Oinats (6)	1 ms	
						<i>Oinberg</i>	Oinberg (15)	1 ms	
				1585	<i>Andrys Wirula</i>				Naabruses <i>Wirroland</i> , <i>Wirrolask</i>

					1585	Tenis Jusopoik	<i>Jusand</i>	+ 1828	1 ms	Naabruses veel <i>Juuskmann</i>
							<i>Jusar</i>	Jusar (12), ? Juusaar (7)	1 ms	
							<i>Juusson</i>	Jusson (9)	1 ms	
					1585	<i>Niczek Kauk</i>	<i>Nizikow</i>	+ 1938(?)	1 ms	
							<i>Nistinow</i>	+ u 1830	1 ms	
				Palo	1585	<i>Martyn Wigopoik</i>				Naabruses <i>Wigand, Wijä, Wijäp, Wijär, Wijärd</i>
					1585	<i>Piep Waras</i>	<i>Warrend</i>	Varend (79)	1 ms, EES	Naabruses veel <i>Warresing, Warresman, Warrow</i>
				Veriora	1585	<i>Andrzej Worsth</i> (1584 <i>Andrzej Warsth</i>)	<i>Warand</i>	Vaarand (<6)	1 ms	Naabruses veel <i>Warack, Warask, Warats, Warow, Warunow</i>
				Meeksi	1585	<i>Mik Wik</i>				Naabruses <i>Wikmann, Wikson</i>
Viru	Haljala	Kunda (VNg)	Kaliküla		1591	<i>Muddike Thonis</i>	<i>Muttika</i>	Muttika (28), Muttik (123), Mutik (9)	Muttika: 2 ms, Muttik: 1 ms	Kahes naabermõisas (Kunda ja Malla) Muttika nime saajad ei pruugi olla suguluses. Muttika muutus sageli nimeks Muttik, millel veel üks tekkekoht.
	Haljala	Selja	Selja		1591	<i>Jerwe Mick</i>	<i>Jerw</i>	Jerv (6), Järv (977)	54 ms, P, N	
	Viru- Nigula	Vasta	Pärna veski		1591	<i>Hannus Pernick</i>	<i>Pern</i>	Pern (63), Pärn (2030)	55 ms, N, EES	
		Malla	Kutsala		1591	<i>Meyge Hannus</i>	<i>Mäh</i>	Mäe (634)	26 ms, P, EES	
			Iila		1591	<i>Kýsa Thomas</i>	<i>Kisa</i>	Kiisa (109)	11 ms, EES	

Lisanimede ränne

Peale selle, et perekonnanimed võisid olla tuletatud samas külas esinenud lisanimedest ning Kagu-Eesti idaservas sugukonnanimedest, võib märgata seoseid ka naaberkülades saadud perekonnanimede vahel. Haruldase lisanime võimaliku rände näide on Põide kihelkonna Maasi mõisa Rahula külas saadud perekonnanimi *Werlok*. See on küll usutavalt seotud lisanimega **Overlaki*, kuid keeruline on seda seostada teadaolevalt vaid XVIII sajandil esinenud taluga (Henno 2000: 168; Kallasmaa 1996: 266), mis oli Rahulast linnulennult 18 km kaugusel Valjala kihelkonnas. Usutavam on seos umbes 8 km kaugusel 1570. aastal tollase Maasi mõisa Ardla vakuses olnud peremehega *Ouerlack Simo* (SMF: 118), kuid nimerännet pole võimalik kinnitada, sest järjepidevad kirjalikud andmed puuduvad.

Etümologiseerimisel ning mikroajaloo uurimisel tuleb ka naaberkülade lisanimedel silma peal hoida. Lisanimede tõenäolist rännet kohtab üsna sageli: Põide kihelkonna Uuemõisa mõisa pn *Kamp* on ehk seotud Tagavere vakuse lisanimega *Kampo*, sama mõisa pn *Nepper* ehk Tagavere vakuse lisanimega *Nipper*. Kuna Saaremaa territoorium koosnes tollal väga paljudest lahustükkidest, ei saa välistada lisaja perekonnanime otsest seost, kuid seda on keerukas, kui mitte võimatu tõestada. Mõnigi kord ei saa omavahel seostada ka samas mõisas saadud lisa- ja perekonnanime, isegi kui neil on sama etümoloogia. Näiteks Maasi mõisa Hindu külas saadi pn *Rand* ja varasema Maasi mõisa Pahila vakuses esinesid lisanimed *Ranma* ja *Rantkülla*, mis viitavad naaberküla Randküla nimele. Hindu küla on tõenäoliselt asustatud hiljem, XVII sajandi lõpul või pärast Põhjasõda, seega parimal juhul oli tegu Randkülast Hindule rännanud nimega, aga et naabertalus (muide, Ranna talus) saadi nimeks *Merri* (Henno 2000: 120), võib tegu olla pelgalt osaga perekonnanimede semantilisest sarjast. Võrtsjärve läänekaldalt Riuma külast teisele poole järve Palupõhja külla ning sealt mööda jõge veel mituteist kilomeetrit põhja Jürikülla rännanud Utsali on aga näide, kus XVI sajandi lisanimi on läbi mitmekordse rände saanud XIX sajandil perekonnanimeks (Saar 2017: 208).

Nimede rännutee tuvastamine on üldjuhul keerukas või isegi võimatu. Harju-Jaani kihelkonnas Raasiku-Kambi mõisa Keskvere külas esines 1564. aastal kaks Allika lisanimega peremeest. 1726. aastal oli Allika talu nii Keskveres kui ka naaberkülas Vaasel ning perekonnanimi Allik saadi Vaasel (Rev 1725/26 Ha: 352; RA, EAA.1864.2.VIII-80:29, l 30p). Pole võimalik kindlaks teha, kas lisanimi *Allika* tekkis Vaasele omaette või oli see Keskverest lähtunud siirdnimi, mis liikus sealt perega kaasa.

Haljala kihelkonna Selja mõisa Selja külas on aga selline liikumine tuvastatav. Perekonnanimi *Jerw* saadi küll Selja küla Lauri Jüri Jakobi talus, kuid peremees oli sündinud umbes 1788. aastal Järve talus (1591 *Jerwe Mick*) ning läks 1810. aasta paiku Lauri tallu peremeheks. Tema sünnitallu tulid võõrad. Kuigi hingeloendites ega kirikuraamatutes ei esine pärast kolimist tema lisanimena Järve, on ta veerand-sada aastat hiljem selle järgi perekonnanime saanud. Tema sünnitalus sai vahepeal taas vahetunud peremees perekonnanime *Onk* oma sünnitalu *Onka* järgi, mis lisanimena enam samuti ei esinenud (RA, EAA.1864.2.VIII-128:202, 206, l 203p, 207p;

RA, EAA.1864.2.VIII-127:347, 357, l 351p, 357p; RA, EAA.1864.2.VI-53:19-21, l 18–18p, 20; RA, EAA.1224.3.9:61, lk 128; RA, EAA.1224.3.7:86, lk 167). See näitab, et perenimed liikusid inimestega kaasa veel XIX sajandi algul, dokumentides kadusid kohati aga sootuks.

Nimed „õhus”

Valdek Pall (1969: 10, 1977: 160–161) tunnistab, et XVI sajandi ja hilisemate (lisa)nimede kokkulangevus võib olla juhuslik, eriti eesnimelähteste nimede puhul. Kuigi ka Kallasmaa (2010: 8) mainib sarnaste nimede rööpse arengu võimalust (vt ptk „Allikad ja meetoodika”), on ta Audru talunimede puhul leidnud, et liiga positiivistlik lähenemine ei tundu alati põhjendatud, sest küllalt on näiteid, kus nimi näib olevat olnud lausa mitusada aastat „õhus”, enne kui see jälle kirjalikesse allikatesse ilmub (Kallasmaa 2023: 600–601). Siin analüüsitud materjalist leiab sellele mitmeid toetavaid näiteid.

Kolga-Jaani kihelkonna Võisiku mõisas, kus hiljem on väga tugev lisanimede tava, ei paista esialgu ühelgi lisanimel olevat pikemat järjepidevust. 1584. aastal oli viies külas 24 talumeest, 1624. aastal vaid kaheksa (Rev 1624 PL: 42) ning mitte ükski kirja pandud lisanimi ei olnud 40 aasta jooksul säilinud. Üllataval kombel aga ilmuvad 1584. aasta lisanimed saja- või enamagi aastase vahega taas samadesse küladesse.

Lätkalu külas esineb 1584. ja 1599. aastal *Han Muk* (Rev 1599: 291), XVII sajandi allikates sarnane lisanimi puudub. 1721. aastal tuleb ette sarnane nimi *Moxi*. Sajand hiljem pandi sellenimelises talus perekonnanimeks *Moks* (RA, EAA.1285.1.195:47, 128, l 44, 132p; RA, EAA.1285.1.175:110, l 109p).

Leie külas olid 1584. aastal talumehed *Macz Kilie* ja *Hind Wyl*, samad lisanimed tulevad ette ka 1599. ja 1601. aastal (Rev 1599: 291; Rev 1601: 102), kuid mitte enam hiljem XVII sajandil. Kirikuraamatutes on üles märgitud Leie külas 1720. aastal elanud peremees nimega *Kellisierre Jak*, sajand hiljem saadi Källisaare talus perekonnanimi *Kellisar* (RA, EAA.1285.1.195:86, l 86p; RA, EAA.1285.1.175:115, l 115). Järelduskomponent *-saare*, mis tähistab sageli soos asuvat kõrgemat kohta või heinamaa keskel asuvat metsatukka, on Kolga-Jaani kihelkonnas eriti levinud hajatalude nimedes. Killi lisanimi oli levinud XIX sajandiks teisteski külades ning perekonnanimel Kill tuleb näha sama algupära, kuid seda ei saa seostada vaid Leie külaga – mehenimi Kill võis olla piirkonnas mujalgi kasutusel, kuigi seda pole säilinud allikates kirjas.

Källisaare kohta on ka selgitus, miks nime vahepeal ei leidunud. 1680. aastate kaardil on talu tingmargina oma praeguseski kohas täiesti olemas, kuid kannab kirjeldusraamatus nime *Orawa Thomas* (RA, EAA.308.2.205:1; RA, EAA.308.6.313:53, l 55p). 1744. aastal viidatakse Rootsi-aegsele peremehele küll taas nimega *Kellesare Jaack* ja Orava lisanime ei leidu (RGADA.274.1.210/7:43, l 624p–625). See annab kinnitust, et lisanimi polnud XVII sajandil kadunud, kuigi see säilinud allikates ei esine. Lisanime Viil (1584 *Hind Wyl*) ei leidu aga enne üldist perekonnanimede panekut ei meetrikates ega hingeloendites, kuid perekonnanimena anti see Leie külas Aarna ja Lätkalu külas Tooma Jaani lisanimega peredele (RA,

EAA.1285.1.175:106, 121, l 106, 120p jm). Järjepidevus pole küll allikatega tõestatav, kuid on tausta arvestades võimalik.

Väljastpoolt siin uuritud alasid võib tuua näiteks tuntud eesti perekonnanime Smuul (Schmuul, Muul). Suguvõsa on küll usutavasti pärit 1530. aastate maavabast talupojast Koguva Hanskenist (õieti Hansukesest), kuid perekonnanimi või selle eelkäija *Mull* ilmub kirjalikesse allikatesse alles 1801. aastal (Priidel 2001: 70). Paar-kümmend aastat hiljem said selle perekonnanime aga endale kõik Koguva küla elanikud ning veel üks Kuivastu mõisas elav Koguva päritoluga perekond, kokku 97 inimest, kes nähtavasti lugesid end kõik ühe sugukonna liikmeteks. Kahtlemata tekkis nimi (S)muul enne 1801. aastat. Selline nimede „õhus” püsimine annab toetust arvamusele, et XVII sajandi algul ei olnud n-ö alaregistreeritud mitte ainult nimed, vaid kogu rahvastik.

Hiiumaa ja Saaremaa

Eeltoodud analüüsist on välja jäetud Hiiumaa, kuna seal on Kallasmaa (2010: 7) järgi vaid vähesed külanimed ja üksikud loodusnimed pärit XVI sajandist või varasemast ajast. Neid on küll vähe võrreldes „Hiiumaa kohanimes” käsitletud nimede koguhulgaga, kuid kuna Hiiumaa perekonnanimed on tugevalt seotud külanimedega, ongi paljude sealsete perekonnanimede alusnimi pärit sama kaugest ajast.

Hiiumaa kohanimedest (küla- ja talunimedest) tuletatud perekonnanimesid on analüüsinud Leo Tiik (1969: 532), kelle toodud (nähtavasti ebatäielikust) küla- ja talunimedest tuletatud perekonnanimede loetelus leidub 31 perekonnanime, mis on külanime kaudu tagasi viidavad XVI sajandisse (kasutatud on Tiigi esitatud normaliseeritud nimekujusid ning Kallasmaa 2010 andmeid, sulgudes on nime levik 2023. aastal ning teised sama päritolu nimekujud; allajoonitud on ainult Hiiumaal saadud nimed):

Ava (hiljem Haava 112)	Lukmann (14; Lukman 15)	Prass (42)
Dorfland (0)	Lõpe (tegelikult Lõppe 40;	<u>Reikman</u> (0)
Engoso (0)	Lõpe <6)	Sikkel (15)
Halberg (11)	Malv (14)	Tahk (77)
Holberg (11)	<u>Mäns</u> (8)	<u>Tareste</u> (<6)
Holmberg (79)	Napp (87)	Terk (8; Tärk 49)
Kiive (18)	<u>Nappier</u> (Napier <6; Nappir	<u>Terkfeldt</u> (0)
Kiiver (159)	12)	Thur (tegelikult Tuhr 0;
<u>Kiivramees</u> (29)	<u>Nurst</u> (tegelikult Nurs 16)	Tuur 142)
<u>Ligema</u> (7)	<u>Pihlberg</u> (<6, hiljem ena-	<u>Tubala</u> (27)
<u>Lilp</u> (25)	masti Pielberg 18, tõenäoli-	Tüll (19)
Lukas (212; Luukas 180)	selt ka Piilberg 45, millel ka	Vilt (116)
	teisi algkodusid)	

Paljud perekonnanimede paneku aegsed külanimed on XVI sajandil olnud veel vaid lisanimed, nt Prassi (< Prassi k, 1565 *Thomas Brasz*), Tareste (< Tareste k, 1565 *Tharis Petter*), Tüll (< Tüll k, 1564 *Tyle Simon*). Talunimede kaudu ulatuvad XVI sajandisse vaid kaks: Roosa (Rosa <6; Roosa 50), Vanaselja (55) ning laiunimede kaudu kolm: Hanikat (42), Kaevats (91), Saarnak (74). Seega on märkimisväärne, et Hiiumaal teadaolevalt pandud 1669 perekonnanimest (Must-Puss) on vähemalt 36 ehk 2,2% XVI sajandisse ulatava onomastilise traditsiooniga. Neist 15 on pandud ainult Hiiumaal, kuid nimesid Kaevats ja Tareste võeti ka eestistamisel, kusjuures Kaevatsi nime võttis endale Kaevatsi laiult pärit perekond Paat. 15 nimest vaid kaks on hääbunud, kuigi mõni on esindatud veel vaid üksikute kandjatega. Huvitaval kombel on kõige paremini levinud kõik kolm laidude järgi saadud perekonnanime, lisaks Vanaselja. Sellele aitas kindlasti kaasa nime esmasaajate suur hulk, kuna see on olnud oluline tegur nimede püsimisel (Puss 2021: 222–223). Näiteks sai nime Saarnak 22 talupoega (RA, EAA.1864.2.VIII-198:28, 63, l 27p–28, 62p–63), mis oli ligi kolm korda üle Suuremõisa mõisakobara keskmise (Arro jt 2008: 33).

Ka paljud Saaremaa perekonnanimed on ühendatavad XVI sajandi lisanimedega. Esmane pilk raamatus „Saaremaa kohanimed” (Kallasmaa 1996) 1592. aastal esinenud lisanimedele ning samas mõisas pandud tõenäoliselt sama algupära perekonnanimedele näitab, et selliseid nimesid võib olla lausa 57. Mõni neist ulatub XV sajandisse, nt Torgu mõisas saadud nimi *Kaimer* < 1492 *Kaymer*. Olgu mainitud, et nende 57 nime hulka ei sattunud eeltoodud analüüsi kaudu leitud Põide perekonnanimed, seega on tegelik XVI sajandini viidavate nimede hulk kahtlemata suuremgi. Hinnates XVI sajandi taustaga nimede koguhulka sajale, moodustab see 1,9% Saaremaal pandud perekonnanimede koguhulgast (5288). See sobitub hästi nii Hiiumaa kui ka kogu Eesti kohta antud hinnangutega.

Kas lisanimed, perenimed või perekonnanimed?

Uurides XVI sajandi lisanimede ja tänapäevaste perekonnanimede seoseid, tekib küsimus, mis ajast saab rääkida perekonnanimedest. Eestis ollakse harjunud, et perekonnanimed on umbes 200 aastat vanad (eestistamise puhul veidi alla 100 aasta). Tõepoolest määrati üldise perekonnanimede panekuga nimed kõikidele talupoegadele ning seda tehti seaduse alusel. Paljudes maades (nt Suurbritannias) puudub aga seni seadus, mis kohustab perekonnanime kandma. Kas seal polegi siis perekonnanimesid?

Sarnaselt teiste maadega võiks ka Eestis põlvest põlve edasi kantud lisanimed võrdsustada perekonnanimedega. Ühelt poolt on meie eelis, et on hõlbus dokumenteerida konkreetse perekonnanime seaduslikku panemist. Teiselt poolt põlistab see arvamust, et enne oldi Eestis teiste maadega võrreldes justkui mahajäänud.

Hea näide perekonnanimede vanuse erinevast hindamisest tuleb saamidelt. Samuli Aikio (2007: 636) on üldkäsitluses rõhutanud, et saamide perekonnanimed (sks *Familiennamen*) tulid esmalt kasutusse alles XIX sajandil. Håkan Rydving aga esindab seisukohta, et kuigi perekonnanimed tulid laiemasse kasutusse XVIII sajan-

dil ning kõikidel saamil on perekonnanimed alles 1865. aasta rahvaloenduse andmetel (nt Smith 1938: 349; Steen 1968: 29, mõlemad viidatud Rydving 1998: 347 järgi), võib saamide seadusandlusest sõltumatult kasutatud patrilineaarsete sugukonnanimede (*släktnamn*) ajaloo viia tagasi XVI–XVII sajandisse, seega Skandiinaavia maaelanikkonna omast mitu sajandit varasemasse aega, viimasega nõustub ka Aikio (Rydving 2013: 89; Aikio 1992: 55, 62, 64).

Sarnane ajalugu on karjalaste, vepslaste ja ingerlaste perekonnanimedel. Irma Mullonen (2007: 850–853) eristab vepslaste ja Marje Joalaid (2007: 288–290) ingerlaste puhul ametlikke (XIX–XX sajandi vahetusest pärit) perekonnanimesid ja sageli nende aluseks olevaid mitteametlikke perekonnanimesid: vanemaid uulitsanimesid (sks *Straßenfamiliennamen*) ning suguvõsanimesid (sks *Sippenbeinamen*, *Geschlechtsnamen*). Olga Karlova seevastu viib karjala, ingeri ja vepsa perekonnanimede ajaloo tagasi XVI–XVII sajandisse, mil olid olemas püsivad ja päritavad perekonnanimed (*Familiennamen*, sm *sukunimet*) (Karlova 2007: 367–368, 2016: 142–143, 153, 157).

Latgales (nagu Balti kubermangudeski) on perekonnanimede panekut sageli seostatud pärisorjuse kaotamisega, mis toimus seal 1861. aastal. Samas leidub Latgales perekonnanimesid juba XVI sajandist, mil ala oli Poola-Leedu koosseisus ning sealsesse kultuuriruumi kuulumisega võeti üle ka perekonnanimede kandmise tava (Auns 2017: 16). Eestis ollakse harjunud tollaseid eesnimede lisaks kasutatud nimesid käsitlema lisanimedena. Latgales võetakse neid aga perekonnanimedena, kuna nad on edasi kandunud pärimise teel (Kovaļevska 2017).

Eesti puhul on Evar Saar (2016a: 11) seisukohal, et „kui lisanimed päranduvad põlvest põlve, saame rääkida juba perekonnanimedest”. Soome nimeuurija Sirkka Paikkala (2004: 68) on defineerinud, et lisanimi on perekonnanimi siis, kui see kuulub nimesüsteemi, milles nime eesmärk on näidata kuulumist teatud perekonda. Mitmeid põlvkondi kasutatud lisanimed vastavad nendele tingimustele ning kui uurimine näitab, et nimi käis perega kaasas, mitte ei muutunud teise talu asudes, pole takistusi nimetada seda perekonnanimeks. Ajalooliselt on *perenimi* ja *perekonnanimi* olnud küll eri mõisteid tähistavad terminid, kuid igapäevane kasutus näitab tendentsi nende samastumise poole ning ehk hõlbustabki see eesti perekonnanimede vanusele uue pilguga vaatamist. Samas peab rõhutama, et vanust tuleb uurida „iga nime puhul üksnes individuaalselt ja eraldi” (Rajandi, Tarand 1976: 133). Lisaks on omaette teema, kas omastavakujulisest lisanimest nimetavakujulise perekonnanime moodustamise järel (nt *Jerwe* > *Jerw*), kõnelemata järelliidete lisamisest, jäi püsima ikka sama nimi või on see juba uus nimi.

Kokkuvõte

Kõige vanemad suuremaid alasid hõlmavad talupoegade loetelud Eestis on pärit XVI sajandist. Üksikud neist on sajandi esimesest poolest, enamik aga Põhja-Eestis 1560. aastatest ja Lõuna-Eestis 1580. aastatest. Selleks ajaks oli toimunud talurahva jaoks mitu olulist protsessi: sunnismaisuse väljakujunemine XV sajandi keskpaigaks,

muinasnimede vahetumine kristlike ja germaani päritolu nimede vastu XV sajandi teiseks pooleks, enamiku suurperede lagunemine XVI sajandi keskpaigaks ning samal ajal ka kaheosalise (*lisanimi* + *ristinimi* ehk *eesnimi*) nimemalli väljakujunemine. Küll aga ei kujunenud samal ajal välja lisanimede varamu, vaid see täienes oluliselt ja pidevalt hiljemgi. Paljud senised eesnimed taandusid lisanimede staatusesse ning eesnimede hulk vähenes veelgi, süvendades kaheosalise nimemalli kasutamist. Tõenäoliselt mõjutas eesnimede valiku kahanemise aeg ka seda, kas need jõudsid kinnistuda lisanimedesse.

Isikunimemallid ei ole Eestis alati lineaarselt arenenud. Taastunud võib olla varasem nimemall, mõnes piirkonnas võisid vahepeal tekkinud perenimed asendada patronüümiliste lisanimedega. Eesti talupojad kasutasid enda ja oma suhtlusringkonna nimesid XX sajandi alguseni peaaegu eranditult suuliselt ning kirja oli neid vaja panna vaid n-ö ametnikel: kirikuõpetajal, mõisavalitsejal, revisjonikomisjonil. Kui kaks esimest ehk kohalikud ametnikud tundsid kohalikku nimesüsteemi ning sõltus vaid nende soovist, kas järgida seda või juurutada oma süsteemi, siis uutest või kaugetest valdustest ülevaadet soovinud võõrvõimude esindajad võisid rakendada talupoegadele ja nende nime(süsteemi)desse suhtumises omaenda kodumaa senist nimekogumust.

Minevikust on tuntud kirjutajate kalduvus tõlgendada kohanimesid kirja pannes nende päritolu oma arusaamise järgi (Saar 2008: 19). Kahtlemata on seda juhtunud ka isikunimede ning kogu isikunimesüsteemi puhul, nagu näitab kas või nimesüntaksi inversioon (*lisanimi* + *eesnimi* asemel *eesnimi* + *lisanimi*), mida kohtab sagedasti eriti Poola-aegsetes, ent ka Rootsi-aegsetes dokumentides. Säilinud allikatest ei leia vastuseid kõikidele küsimustele ning neid otsides võib teha ennatlikke järeldusi nii üksikute nimede esinemise kui ka nimesüsteemide ja nende dünaamika kohta, kuigi seda on justkui võimalik statistiliseltki analüüsida. Alles mõne üksiku piirkonna kohta säilinud haruldane allikas võib avada omaaegse nimesüsteemi kirjuse (nt Saar 2019: 207–209).

Eestis toimunud oluline protsess – üldine perekonnanimede panek 1820.–1830. aastail – andis enamasti talupoegadele uued perekonnanimed, kuid nende hulgas on märkimisväärne hulk varasema onomastilise traditsiooniga nimesid. Hinnates nende hulka umbes veerandi peale, ei näita see aga, kui vanad nimed tegelikult on. Uurimus kinnitas, et nimed on püsinud kasutuses mõnikord sajandeid, jõudmata kirjalikesse allikatesse.

XVI sajandi lisanimedest on tuletatud küll väike hulk (umbes 2%) XIX sajandil saadud perekonnanimesid, ent nende ajalugu väärib tähelepanu. Lõuna-Eestis on selliseid nimesid Põhja-Eestist rohkem ning eriti paistab silma Kagu-Eesti idaserv, kus tõenäoliselt kasutati sajandeid hiljemgi varasemat suurperede nimesüsteemi ehk sugukonnanimesid.

Kui on alust arvata, et nime on järjepidevalt edasi antud põlvest põlve (kindla tõestuse sellele saab alles kirikuraamatute algusest ehk enamasti XVII–XVIII sajandi vahetusest), võib neid pidada perekonnanimedeks, kuigi oleme harjunud perekonnanimede ajalugu arvama alles XIX sajandist.

ARHIIVIALLIKAD

Rahvusarhiiv (RA)

- EAA.1.2.931. Harjumaa Ruila, Kiviloo ja Harku läänide vakuraamat. 1564–1565.
 EAA.1.2.933. Järvamaa vakuraamat. 1564.
 EAA.1.2.942. Järvamaa maarevisjon. 1686–1689.
 EAA.308.2.205. Põltsamaa piirkonnakaart. 1681–1684.
 EAA.308.6.313. Põltsamaa kihelkonna kirjeldusraamat. 1680. aastad.
 EAA.1224.3.7. Haljala koguduse meetrikaraamat. 1808–1821.
 EAA.1224.3.9. Haljala koguduse meetrikaraamat. 1822–1833.
 EAA.1285.1.175. Kolga-Jaani koguduse personaalraamat. 1823–1844.
 EAA.1285.1.195. Kolga-Jaani kirikuraamat. 1718–1732.
 EAA.1864.2.VI-53. Haljala kihelkonna hingeloendid. 1811.
 EAA.1864.2.VIII-80. Harju-Jaani kihelkonna hingeloendid. 1834.
 EAA.1864.2.VIII-117. Jõhvi kihelkonna hingeloendid. 1834.
 EAA.1864.2.VIII-118. Jõhvi kihelkonna perekonnanime paneku raamat. 1835.
 EAA.1864.2.VIII-127. Haljala kihelkonna hingeloendid. 1834.
 EAA.1864.2.VIII-128. Haljala kihelkonna perekonnanime paneku raamat. 1835.
 EAA.1864.2.VIII-198. Pühalepa kihelkonna perekonnanime panemise raamat. 1835.
 EAA.1865.2.29/4. Puurmani mõisa hingeloend. 1811.

Rootsi riigiarhiiv (SRA)

Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar, 55410/6. Viru- ja Järvamaa revisjon. 1591.

Vanade aktide riiklik keskarhiiv (Moskvas; Российский государственный архив древних актов)

RGADA.274.1.210. Tartumaa adramaarevisjon. 1744.

KIRJANDUS

- Aikio, Samuli 1992. Samiska släktnamn från 1600- och 1700-talen. – *Studia Anthroponymica Scandinavica*, kd 10, lk 55–76.
- Aikio, Samuli 2007. Das saamische Personennamensystem. – *Europäische Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch. (Lehr- und Handbücher zur Onomastik 2.)* Toim Andrea Brendler, Silvio Brendler. Hamburg: Baar, lk 632–640.
- Arro, Andry; Ruusmann, Reet; Puss, Fred 2008. Raba 61106. Perekonnalooline uurimus. Tartu: Eesti Isikuloo Keskus. Koopia Eesti Isikuloo Keskuses.
- Auns, Muntis 2017. Latgales uzvārdu veidošanās vēsturiskais fons. – *Latviešu uzvārdu arhīvu materiālos*. Latgale. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, lk 16–23.
<https://uzvardi.lv/testa-lapa-1/latgale/>
- Dacewicz, Leonarda 2014. Historia nazwisk na kresach północno-wschodnich Rzeczpospolitej (XVI–XVIII w.). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku. https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/16115/1/L_Dacewicz_Historia_nazwisk_na_kresach.pdf
- Eesti ajalugu II = Tiina Kala, Linda Kaljundi, Juhan Kreem, Ivar Leimus, Kersti Markus, Anu Mänd, Inna Põltsam-Jürjo, Erki Russow, Anti Selart, Marek Tamm, Heiki Valk. Eesti

- keskaeg. Koost ja toim A. Selart. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 2012.
- EKNR** = Marja Kallasmaa, Evar Saar, Peeter Päll, Marje Joalaid, Arvis Kiristaja, Enn Ernits, Mariko Faster, Fred Puss, Tiina Laansalu, Marit Alas, Valdek Päll, Marianne Blomqvist, Marge Kuslap, Anželika Šteingolde, Karl Pajusalu, Urmas Sutrop. Eesti kohanimeramat. Toim P. Päll, M. Kallasmaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016.
<https://arhiiv.eki.ee/dict/knr/>
- Faster, Mariko; Saar, Evar 2002.** Võromaa kotussõnimmist. (Võro Instituudi toimõndusõq = Publications of Võro Institute 13.) Toim Peeter Päll. Võro: Võro Instituut.
- Henno, Kairit 2000.** Eesti priinimed: Jaani kihelkond. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hurt, Jakob 1876.** Ueber die Ortsnamen auf *-st*. – Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat, VIII kd, 3. v. Dorpat: Laakmann, lk 30–39.
- Joalaid, Marje 2007.** Das ingrische Personennamensystem. – Europäische Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch. (Lehr- und Handbücher zur Onomastik 2.) Toim Andrea Brendler, Silvio Brendler. Hamburg: Baar, lk 285–291.
- Johansen, Paul (toim) 1925.** Vanem Tallinna Jaani haigemaja vakuraamat: 1435–1507. (Tallinna Linnaarhiivi väljaanded. IV: 2.) Tallinn: Eestimaa Trükikoda.
- Johansen, Paul 2005.** Kaugete aegade sära. (Eesti mõttelugu 65.) Koost Jüri Kivimäe. Tartu: Ilmamaa.
- Kallasmaa, Marja 1988.** Muutuv ja püsiv nimemaailm. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 477–485.
- Kallasmaa, Marja 1996.** Saaremaa kohanimed. I. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kallasmaa, Marja 2010.** Hiiumaa kohanimed. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kallasmaa, Marja 2023.** Märkusi talunimede vanusest Audru näitel. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 595–604. <https://doi.org/10.54013/kk786a3>
- Karlova, Ol'ga Leonidovna 2007.** Das karelische Personennamensystem. – Europäische Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch. (Lehr- und Handbücher zur Onomastik 2.) Toim Andrea Brendler, Silvio Brendler. Hamburg: Baar, lk 363–371.
- Karlova, Olga 2016.** Omaperäisten henkilönnimien säilyminen lisänimissä ja sukunimissä (Savo, Karjala ja Vepsä). – Ödagumeresoomlasi nimeq. Läänemeressoomlaste nimed. (Võro Instituudi toimõndusõq 30.) Toim Jüvä Sullõv. Võro: Võro Instituut, lk 139–165.
<https://wi.ee/wp-content/uploads/2017/06/VItoim16sisu.pdf>
- Kovalevska, Otilija 2017.** Kas pirmais – uzvārds vai vietvārds? Uzvārdu veidošanās Latgalē un to saistība ar vietvārdiem. – Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Latgale. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, lk 24–43. <https://uzvardi.lv/testa-lapa-1/latgale/>
- Laansalu, Tiina 2020.** Kesk-Harjumaa kohanimede kujunemine ja nimesiire. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 46.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
<http://hdl.handle.net/10062/66782>
- Lang, Valter; Ligi, Priit 1991.** Muistsed kalmed ajaloolise demograafia allikana. – Muinasaja teadus I. Arheoloogiline kogumik. Koost V. Lang. Toim Lembit Jaanits, V. Lang. Tallinn: Agu, lk 216–240.
- Langendonck, Willy Van 2008.** Theory and Typology of Proper Names. (Trends in linguistics. Studies and monographs 168.) Berlin–New York: Mouton de Gruyter.

- Lehikoinen, Laila 1989.** Suomen talonnimien ja sukunimien suhteesta. – Virittäjä, nr 4, lk 489–496.
- Ligi, Herbert 1961.** Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul (1558–1561). Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut.
- Liitoja, Ülle 1992a.** Põhja-Tartumaa talud 1582–1858. Teatmik. I–IV. Tallinn: Eesti Ajalooarhiiv.
- Liitoja, Ülle 1992b.** Põhja-Tartumaa talunimedest. – Uurimusi Läänemeremaade ajaloost VII. (Tartu Ülikooli toimetised 941.) Tartu: Tartu Ülikool, lk 36–49.
- Liitoja-Tarkiainen, Ülle 2000.** Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal 17. sajandil. (Scripta Archivi Historici Estoniae.) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Mullonen, Irma Ivanovna 2007.** Das wepsische Personennamensystem. – Europäische Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch. (Lehr- und Handbücher zur Onomastik 2.) Toim Andrea Brendler, Silvio Brendler. Hamburg: Baar, lk 847–856.
- Must, Aadu 2000.** Eestlaste perekonnaloo allikad. 2., parandatud ja täiendatud tr. Tartu: Ajalookirjanduse Sihtasutus „Kleio”.
- Must, Aadu 2010.** Name formation, name change and name loss. An Estonian case (1826–1940). – Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences. Uppsala 19–24 August 2002. Kd 5. Toim Eva Brylla, Maria Ohlsson, Mats Wahlberg, Wolfgang Haubrichs, Tom Schmidt. Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet, lk 393–400.
- Must-Puss = Onomastika andmebaas.** Aadu Musta 1995–1999 koostatud perekonnanimede paneku ja eestistamise andmed. Täiendanud Fred Puss alates 2000. aastast. Andmebaas Eesti Keele Instituudis.
- PA I = Oleg Roslavlev (koost).** Polnische Akten. I: 1582–1591. (Hefte zur Landeskunde Estlands 5.) München, 1970.
- PA II = Oleg Roslavlev (koost).** Polnische Akten. II: 1586–1616. (Hefte zur Landeskunde Estlands 7.) München, 1973.
- PA IV = Oleg Roslavlev (koost).** Polnische Akten. IV: 1583–1590. (Hefte zur Landeskunde Estlands 6.) München, 1973.
- Paikkala, Sirkka 2004.** Se tavallinen Virtanen. Suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 959.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk42/Se_tavallinen_Virtanen.pdf
- Pajusalu, Karl; Hennoste, Tiit; Niit, Ellen; Päll, Peeter; Viikberg, Jüri 2018.** Eesti murded ja kohanimed. 3., kohendatud ja täiendatud tr. Toim T. Hennoste. Tartu: EKSA.
https://www.emakeeleselts.ee/digiraamatud/Eesti-murded-ja-kohanimed_kolmas-trykk_2018.pdf
- Pall, Valdek 1969.** Põhja-Tartumaa kohanimed. I. Toim Madis Norvik. Tallinn: Valgus.
- Pall, Valdek 1977.** Põhja-Tartumaa kohanimed. II. Toim Madis Norvik. Tallinn: Valgus.
- Palli, Heldur 1959.** Eesti isikunimedest Harju- ja Järvamaal XVI sajandil. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 595–608.
- Palli, Heldur 1961.** Eesti isikunimede kasutamisest meie rahva vanema ajaloo uurimisel. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateadused, kd 10, nr 2, lk 132–143.

- Palli 1980** = Хельдур Палли, Естественное движение сельского населения Эстонии 1650–1799, 1. Под редакцией А. Вассара, Э. Эпика. Академия наук Эстонской ССР, Институт истории. Таллин: Ээсти раамат.
- Palli, Heldur 1988.** Otepää rahvastik aastail 1716–1799. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Ajaloo Instituut. Tallinn: Eesti Raamat.
- Palli, Heldur 1995.** Eesti rahvastiku ajaloo allikad 1712–1940. [Käsitöö]. Eesti Rahvastiku-statistika. Tallinn.
- Palli, Heldur 1996.** Eesti rahvastiku ajalugu aastani 1712. (Academia 6.) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.
- Palli, Heldur 1997.** Eesti rahvastiku ajalugu 1712–1799. (Academia 7.) Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Priidel, Endel 2001.** Koguva ajalugu. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Puss, Hugo 1975.** Suurpered Hiiumaal. – Horisont, nr 6, lk 12–13.
- Puss, Fred 2016.** Perekonnanime uurimise piirkondlikke eripärasid. – Oma Keel, nr 1, lk 30–38. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2016_1/04.pdf
- Puss, Fred 2020.** Muuga või Kersna? Eesti rööpsete perekonnanime teke ja kadu. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics, kd 11, nr 1, lk 43–85. <https://doi.org/10.12697/jeful.2020.11.1.03>
- Puss, Fred 2021.** Koer või kuningas? Eesti perekonnanime püsivusest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 66 (2020). Peatoim Mati Ere. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 202–237. <http://dx.doi.org/10.3176/esa66.09>
- Puss, Fred 2022.** Perekonnanimed. – Raplamaa. Loodus, aeg, inimene. III, kd 1. Koost Viio Aitsam. Rapla: Raplamaa Omavalitsuste Liit, lk 109–164.
- Päll, Peeter; Hussar, Annika 2007.** Das estnische Personennamensystem. – Europäische Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch. (Lehr- und Handbücher zur Onomastik 2.) Toim Andrea Brendler, Silvio Brendler. Hamburg: Baar, lk 170–187.
- Rajandi, Edgar; Tarand, Helmut 1966.** Meie perekonnanime liigitamisest ja seletamisest. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 393–402.
- Rajandi, Edgar; Tarand, Helmut 1976.** Eesti nimi läbi sajandite. – Keel, mida me uurime. Koost Mart Mäger. Tallinn: Valgus, lk 131–136.
- Rauszer, Michał 2021.** What nation? Peasants, memory and national identity in Poland. – Nations and Nationalism, kd 27, nr 2, lk 467–481. <https://doi.org/10.1111/nana.12680>
- Rauszer, Michał; Durys, Elżbieta 2022.** Monuments of Oblivion: Forgetting, Prosthetic Memory and the Polish Nation. – History & Memory, kd 34, nr 2, lk 110–138. <https://doi.org/10.2979/histmemo.34.2.05>
- Rev 1599** = Jan Feliks Jakubowski, Józef Kordzikowski. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Kd 13, nr 1: Inflanty. (Zródła dziejowe 24.) Warszawa: Gebethner i Wolff, 1915.
- Rev 1601** = Oleg Roslavlev (koost). Die Revision Livlands 1601. Estnisches Siedlungsgebiet. (Hefte zur Landeskunde Estlands 3.) München, 1967.
- Rev 1624 PL** = Oleg Roslavlev (koost). Das Pernauer Land 1624. (Hefte zur Landeskunde Estlands 2.) München, 1967.

- Rev 1725/26 Ha** = Eestimaa 1725–1726. a. adramaarevisjon. Harjumaa, I–II. Allikpublikatsioon. Toim Herbert Ligi. Tallinn: Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskariiv, 1988.
- RR 2023** = Rahvastikuregistri perekonnanime andmed 2023. a seisuga. Andmebaas Eesti Keele Instituudis.
- Rydving, Håkan 1998.** Namn och identitet i nordsamsk kontext. – Personnamn och social identitet. Handlingar från ett Natur och Kultur-symposium i Sigtuna 19–22 september 1996. Toim Thorsten Andersson, Eva Brylla, Anita Jacobson-Widding. (Konferenser 42.) Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, lk 337–359.
- Rydving, Håkan 2013.** Det samiska släktnamnssystemet: inlänat eller inhemskt? – Keelemees Raimo Raag 60. (Eesti Keele Instituudi toimetised 15.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 86–93.
- Saar, Evar 2007.** Võrumaa erinevatest nimesüsteemidest. – Õdagumeresoomõ kodo. Läänemeresoome kodo. (Võro Instituudi toimõndusõq = Publications of Võro Institute 20.) Toim Helen Koks, Jan Rahman. Võro: Võro Instituut, lk 87–106.
https://wi.ee/wp-content/uploads/2016/02/toim_20_sisu.pdf
- Saar, Evar 2008.** Võrumaa kohanime analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 22.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. <http://hdl.handle.net/10062/7793>
- Saar, Evar 2016a.** Rõuge ja Vastseliina talupoegade eesnimed XVI ja XVII sajandil. – Õdagumeresuulaisi nimeq / Läänemeresoomlaste nimed. (Võro Instituudi toimõndusõq = Publications of Võro Institute 30.) Toim Jüvä Sullõv. Võro: Võro Instituut, lk 11–56.
<https://wi.ee/wp-content/uploads/2017/06/Vtoim16sisu.pdf>
- Saar, Evar 2017.** *Udsali* ja *Adsele*. – Emakeele Seltsi aastaraamat 62 (2016). Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 207–222. <http://dx.doi.org/10.3176/esa62.08>
- Saar, Evar 2019.** Räpina perekonnanimed ja lisanimed. – Emakeele Seltsi aastaraamat 64 (2018). Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 205–231.
<http://dx.doi.org/10.3176/esa64.08>
- Saari, Henn 1997.** Skrädsep ja Kuuesepp. – Pühendusteos Huno Rätsepale. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetused 7.) Tartu: Tartu Ülikool, lk 202–219.
- Schulbach 1932** = S[chulbach], A[rnold]. 2000 eestlase nime 1582. aastast, 2. osa. – Vaba Maa 15. IX, nr 217, lk 6.
- SMF** = Saaremaa Maasilinna foogtkonna maaraamatud 1569–1571. Allikapublikatsioon. Koost Leo Tiik. Toim Tiiu Oja. Tallinn, 1992.
- Smith, Peter Lorenz 1938.** Kautokeino og Kautokeino-lappene. En historisk og ergologisk regionalstudie. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 34.) Oslo.
- Solem, Erik 1933.** Lappiske rettsstudier. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 24.) Oslo.
- Stackelberg, Baron F. 1928.** Das älteste Wackenbuch der Wiek (1518–1544). – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat / Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1927. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 78–254.
- Steen, Adolf 1968.** Samene. Emner og oppslag 1. kd 2. tr. Trondheim: Sami varas/Norges Samemisjon.

- Tarkiainen, Ülle 2001.** Suurperest Soomes. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, nr 3, lk 141–142. <https://www.ra.ee/ajakiri/suurperest-soomes/>.
- Tarvel 1964** = Энн Тарвел, Фольварк, пан и подданный. Аграрные отношения в польских владениях на территории Южной Эстонии в конце XVI – начале XVII в. Академия наук Эстонской ССР, Институт истории. Таллин: Академия наук Эстонской ССР.
- Tarvel, Enn 1972.** Adramaa. Eesti talurahva maakasutuse ja maksutuse alused 13.–19. sajandil. Tallinn: Eesti Raamat.
- Tiik, Leo 1969.** Perekonnanimesid Hiiumaalt. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 531–534.
- Tiik, Leo 1987.** Perekonnanimede panekust Eestimaa talurahvale 1835. aastal. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 83–88.
- Troska, Gea 1981.** Maima küla ajaloost. – Eesti ajaloo probleeme. ENSV TA korrespondentliikme Artur Vassara 70. sünniaastapäevale pühendatud teaduskonverentsi ettekannete teesid (18. november 1981). Tallinn: Eesti NSV TA Ajaloo Instituut, lk 146–161.
- Troska, Gea 1987a.** Asustuse arengust Sangaste mõisavalla alal. – Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused, nr 2, lk 145–159.
- Troska, Gea 1987b.** Eesti külad XIX sajandil. Ajaloolis-etnograafiline uurimus. Tallinn: Eesti Raamat.
- Troska, Gea 1995.** Talunimed läbi aegade. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Waris, Elina 2003.** Samfamiljesystemet i Finland och Estland. En studie i organisationen av familj och arbete i finska Karelen och Estland. – Historisk Tidskrift för Finland, nr 4, lk 399–414. <https://journal.fi/htf/issue/view/3994>.

Fred Puss (sünd 1976), BA, Eesti Keele Instituudi vanemleksikograaf-nooremteadur (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), fred.puss@eki.ee

From *Kockeste* to *Koikson*: 16th-century bynames in Estonian family names

Keywords: onomastics, anthroponyms, families, farm names, revisions, patronymics

The emergence of Estonian family names (in Estonian: *perekonnanimi*) is typically dated to the 19th century. However, approximately one-fourth of these names have older onomastic roots. The first comprehensive lists of Estonian peasants date back to the 16th century. This study examines eight regions of Estonia, encompassing 765 peasants. Of these, 662 (87%) were recorded with a binominal naming structure (byname + given name), which suggests that by the 1560s, Estonian peasants had adopted a binominal personal naming system. One list from the 1540s recorded 63% of peasants with a byname, indicating that the development of bynames was likely complete by the mid-16th century. Among the peasants with bynames, four regions exhibited patronymic bynames (with the suffixes *-son* or *-poeg* 'son') in at least one-third of cases. In the other four regions, patronymic bynames were rare, yet

no clear geographical pattern appears to explain this variation. Comparative analysis with later records from the same areas reveals that the stock of bynames sometimes changed over time, with patronymic bynames replacing those of other origins. This suggests that both bynames and naming practices were fluid and subject to change. Of the 662 peasants with bynames, 3.8% had bynames that later evolved into legal family names during the general bestowal of family names in the 1820s–1830s. Some of these family names appear to have originated from migrated bynames (appearing in a neighbouring village in the 16th century) or from rare given names. Consequently, approximately 1,500 family names (representing about 2% of the total) likely trace their origins back to the 16th century. If research confirms that the same family carried a name before the 1820s, it can be regarded as a family name rather than merely a byname.

Fred Puss (b. 1976), BA, Institute of the Estonian Language, Senior Lexicographer and Junior Researcher (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), fred.puss@eki.ee